

FELSEFE DÜNYASI

2005/2 Sayı: 42

YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR

ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu
Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. İsmail KÖZ

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve
TÜBİTAK /ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ
P.K. 21 Yenışehir / ANKARA
Tel&Fax: 0.312 231 54 40

Fiyatı: 12 YTL (KDV Dahil)

Banka Hesap No:
Vakıfbank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No: 11 Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0.312 354 91 31 (Pbx) • Fax: 0.312 354 91 32

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE FELSEFENİN ROLÜ*

Murtaza KORLAELÇİ**

Konumuza, “düşünme” ve “düşünce”nin ne olduğunu tanıtmakla girmenin uygun olacağını düşünüyorum. Konumuzun bu önemli iki kelimesinin tanımlarını şöyle ifade edebiliriz:

Düşünme: “Birleştirmek, parçalamak ve karşılaştırmaktır.”¹ İlmî manada ele alındığı zaman “düşünme, akıl yürütme veya akıl yürütme zinciridir. Akıl yürütme ise hükümler arasında bağ kurarak, zihnin bilinenlerden bilinmeyenleri elde etmesidir.”²

Düşünmeyle uğraşan bilimlerden psikoloji, düşünme olayını; bilgi teorisi, bilginin meydana gelişinde düşünmenin rolünü; metafizik, düşüncenin varlıkla bağlantısını; sosyoloji de toplumdaki yerini araştırır.³

Düşünmenin ortaya çıkış şekilleri değişik isimler alır. Takiyettin MENGÜŞOĞLU (1905-1984) na göre, “eğer düşünme tipik olmayan bir durumu hemen kavarsa, düşünmenin bu görüntü şekline “zeka” adını veriyoruz. Eğer düşünme belli problemleri tasarlar, onları kavramlarla anlatır ve bunlar üzerinde reflexiona dayanan açıklamalar yaparsa, düşünmenin bu şekline de “akıl” adını veriyoruz. Eğer düşünme, algılama alanında olan bir olayı hiçbir reflexion yapmadan doğrudan doğruya kavarsa düşünmenin bu şekline de “anlama” adını veriyoruz. Eğer düşünme, olup biten her şeyi, yahut içinde bulunduğumuz bir durumu doğrudan doğruya, yani hiçbir kavrama başvurmadan “his” ederse düşünmenin bu şekline “seziş” adını veriyoruz. Eğer düşünme, hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmadan ortaya çıkarsa, düşünmenin bu şekline de “hayal” adını veriyoruz. Eğer düşünme reel olanla ilgili olan algı-aktını, bu akttan sonra yeniden canlandırırsa, buna da “tasavvur” adını veriyoruz.”⁴

Maturidî (ö 333/944)’ye göre, aklın bilinmeyeni idrak etmesi için tek yol, dış duyu organlarıdır. Akıl tek başına idrâk edemez. Allah dış duyu organlarını, bilinmeyenleri düşünmek için bir vasıta olarak yaratmıştır. Düşünme olmadan Allah’ın birliğinin, iradesinin, ilminin, hikmetinin, öldükten sonra dirilmenin, Allah’ın güç ve kudretinin manası

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesince 21 Mayıs 2004 tarihinde Kahramanmaraş’ta düzenlenen 2. Kutlu Doğum Sempozyumuna tebliğ olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., A.Ü. İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi.

¹ Ernest Von Aster, *Bilgi Teorisi ve Mantık*, Çeviren: Macit Gökberk, İstanbul 1972, s. 3.

² Necati ÖNER, *Klasik Mantık*, Ankara, 1970, s. 3.

³ Bedia AKARSU, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1984, s. 51

⁴ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, İst. 1983, s. 63

anlaşılamaz.⁵ Düşünmenin önemini ise Peygamber Efendimiz, “bir saat düşünmek, bir yıl ibadet etmekten-diğer bir lafızla-60 yıl ibadet etmekten hayırlıdır,”⁶ şeklinde belirtmiştir.

Düşünce: Düşünmenin belli bir biçim almasıdır. Arapça tefekkür, tedebbür ve teemül⁷ kelimesiyle karşlanır. Paul Foulquié ise düşünce için şöyle bir sıralama yapıyor:

A-Çok geniş anlamda: Ruhta cereyan eden her şey.

B-Sübjektif anlamda:

1-Düşünmek aksiyonu.

2-Bizzat düşünmek yeteneği.

C-Objektif anlamda: Zihnin güncel objesini oluşturan şey; hayaller de dahil her çeşit zihni temsil, düşünülen şey.⁸

Aklî fenomenlerin bütününe⁹ isim olarak verilen düşünce, “özel şekilde organize olmuş madde olarak beynin en yüksek ürünü; onun aracılığı ile objektif dünyanın kavramlar, yargılar ve teoriler vs. halinde yansıdığı aktif süreç. (...) Düşünce her faaliyetin temel ön gereğidir, çünkü, faaliyet düşüncenin icmal edilmesi ve sindirilmesinin bir sonucudur.”¹⁰

Düşünme ve düşünceyle ilgili zikredilen hususlar Kur’an ve sünnet ölçü alınarak cereyan ederse ortaya çıkan sonuç İslâm düşüncesi olarak isimlendirilir. İslâm düşüncesinde felsefenin rolünü ortaya koyabilmek için felsefenin tanımını ve İslâm dini ile ilişkisini kısaca belirtmek yarar sağlayacaktır. Bu cümleden olarak:

Platon (M.Ö. 427-347)’a göre: “Felsefe, doğruya varmak, var olanı bilmek için düşüncenin yöntemli bir çalışmasıdır.”¹¹ Felsefeyi “varlık olmak bakımından varlığın ilmidir” şeklinde tarif eden Aristoteles (M.Ö. 384-322)’e göre felsefe, hakikatin bilgisidir.¹² Aristoteles aynı zamanda felsefenin, var olanın ilk temellerini ve ilkelerini araştıran bir bilim olduğunu da söyler.

Elmalılı’ya göre felsefe, genel veya küllî bir konu dairesinde felsefi nazariye ve sistemleri, yeni bir buluş veya eskisinin devamı olarak, özel bir sistem şeklinde, tartışma konusu yapmak ve buna karşıt olan sistemleri de tenkit etmektir.¹³

Heinz Heimsoeth’e göre felsefe: “Dünya karşısında alınan belli tavrın, derinleşen bir

⁵ Maturîdî, *Tefsir-i Te’vilat*, Raşit Efendi Kütüphanesi, No. 47, Varak 303 (308). (Bu eserin, Raşit Efendi Kütüphanesindeki nüshasının varakları çift rakam taşıyor. Bunun için çift rakam veriyoruz.)

⁶ Aclunî, *Keşfü'l-Hafa ve Müzîlü'l-ilbas*, Amma İstehera Mine'l-Ehâdis Alâ Elsinetinnas, cilt I, Beyrut 1351, s. 310.

⁷ Gazâlî, *İhya-i Ulûmi'd-Din*, Çeviren: Ali Arslan, Cilt 10, İst.1974, s.213.

⁸ Paul Foulquié, *Dictionnaire de la langue philosophique*, Paris 1992, s.524.

⁹ İsmail Fennî, *Lügatçe-i Felsefe*, İstanbul, 1341, s.499

¹⁰ M.Rosenthal ve P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, 1972, s.126.

¹¹ Prof.Dr. Bedî AKARSU, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ank.1979, s.78.

¹² Aristoteles, *Metafizik*, çev. Doç.Dr. Ahmet Arslan, C.I, İzmir, 1985, s.150.

¹³ Paul Janet – Gariel Seailles, *Mezahip ve Metalip*, çev. Elmalılı M. Hamdi Yazır, İst.1978, s.XXXII.

varlık bilincinin kavramlara ve düşüncelere bürünen düşünsel ilişkilerinin bir ifadesidir.¹⁴ (...) Bir şeyi hakikî anlamda bilmek, açıklamak, kavramak, temel şeyleri birbiriyile ilişkileri içinde görmek, yani onları bir sistem haline koymak da felsefenin ve filozofun öz varlığı ile ilgili bir niteliktir.”¹⁵

Vermeye çalıştığımız tanımlardan hareketle felsefe için şöyle bir tanım kullanmanın uygun olacağı düşüncesindeyim: Felsefe, varlık, bilgi ve değer alanlarında; rasyonel, objektif, şumullü ve tutarlı düşünmektir. Bu tanım açısından bakılınca felsefenin kullanılmadığı bir alan düşünmek biraz zor görünmektedir.

İfade etmeye çalıştığımız kısa tanımlardan sonra, felsefenin İslâm düşüncesindeki rolünü anlaşılır bir şekilde ortaya koymak için bir de hak dinin, İslâm dinin, ne olduğunu belirtmek gerekecektir. İslâm düşüncesinin ölçüsü kabul ettiğimiz Kur’an ve sünnet, İslâm dininin değişmez temel kaynaklarıdır. Emile Boutroux’ya göre “felsefe bazı yönleriyle, bizzat dinden doğmuştur.”¹⁶ Bir bakıma felsefenin de kaynağı olan dinin bazı tanımlarını da şöyle ifade edebiliriz:

“Din, Aşkın Varlıktan, yani Allah’tan kaynaklanan değerler sistemidir.”¹⁷ İktbal (1873-1938) göre, “din, içtenlikle kabul edildiği ve tam manası ile kavrandığı takdirde karakter ve kişiliği büsbütün değiştirebilecek güçte bir genel hakikatler sistemidir.”¹⁸ Jacqué Maritain (1882-1973)’e göre, “hakikî din, ne insan, ne dünya, ne medeniyet ve ne de kültür kaynaklı olmayıp, Allah tarafından vahyolunmuştur. Hakikî din her medeniyet ve kültüre aşkındır. Hakikî din, her medeniyet ve kültürün en üstün yaratıcısı ve koruyucusudur. Hakikî din evrenseldir.”¹⁹

Kur’an-ı Kerim’de Allah İslâm dinini şöyle belirtiyor: “Bugün sizin için dininizi ke-male erdirdim, üzerinize olan nimetimi tamamladım. Ve sizin için din olarak İslâm’a razı oldum.”²⁰ Bu ayetle tamamlandığı belirtilen Kur’an-ı Kerimdir. Dolayısı ile İslâm dini Kur’an’ın muhtevî olduğu ayetlerin tamamıdır. Her ayet Allah’ın koyduğu yasadır. Allah’ın koyduğu yasalarda bir değişiklik olamaz ve bu yasalar insanlar tarafından da değiştirilemez. Bu husus bizzat Allah tarafından defalarca teyit edilmektedir. Bu husustaki bazı ayetleri şöyle sıralayabiliriz:

“Rabbinin kitabında sana ne vahyolunuyorsa onu oku. O’nun sözlerini değiştirecek yoktur. Sen de O’ndan başka bir sığınak bulamazsın.”²¹ “İsrail oğullarına sor: Biz onlara ne kadar açık ayetler vermiştik. Fakat Allah’ın nimetini her kim kendine geldikten

¹⁴ Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri* çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İst. 1986, s.12-13.

¹⁵ A.g.e., s.20.

¹⁶ Emile Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, çev. Yard.Doç.Dr. Hasan Katipoğlu, İst.1988. s.2.

¹⁷ Necati Öner, *Millî Zihniyet ve Millî Birlik*, Ankara, 1986. s.20.

¹⁸ Muhammet İktbal, *İslâm da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. Ahmet Asrar, İst.1984, s.18.

¹⁹ Jacqué Maritain, *Religion et Culture*, Paris 1952, s.29.

²⁰ Kur’an, 5/Maide 3.

²¹ Kur’an, 18/Kefh, 27.

“Allah’ın kanununda şüphesiz ki Allah’ın cezası pek şiddetlidir.”²² “Onlar için dünya hayatında bir mülk de müjdeli var. Allah’ın kelimelerinde asla bir değişiklik yoktur. İşte Allah’ın kanunudur.”²³ “Daha öncekiler hakkında Allah’ın kanunu budur. Allah’ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.”²⁴ “Allah’ın öteden beri süre gelen kanunu budur. Allah’ın kanununda sen bir değişiklik bulamazsın.”²⁵ “Senden evvel gönderdiğimiz bütün peygamberler için de sünneti (kaide) koymuşuzdur. Sen bizim sünnetimizde herhangi bir değişiklik bulamazsın.”²⁶ “Böyle iken ayetlerimiz birer açık delil olarak Kur’anlarda okunduğu zaman bize kavuşmayı ummayanlar: “Bundan başka bir Kur’an getir veya bunu değiştir” dediler. De ki Onu, kendiliğinden değiştirmem, benim için olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Rabbime isyan edersem şüphesiz büyük bir günün azabından korkarım.”²⁷

Zikredilen ayetlerde ve benzeri diğer ayetlerde belirtilen Allah’ın koyduğu yasalar-daki değişmezlik insanlığın kurtuluş ilkesidir. Felsefenin görevi, bu değişmez yasaları değiştirmek değil, bilakis bu değişmez ilkeleri esas alarak, bu ilkelerden uzaklaşmayı, rasyonel, objektif, şumullu ve tutarlı bir şekilde önlemektir.

Montesquieu (1689-1755)’nün dediği gibi “devletler vardır ki orada Kanunlar hiç-tir, yahut hükümdarın keyfi ve geçici arzusundan ibarettir. Bu devletlerde dinî kanunlar dahi hiçbir ehemmiyeti haiz olmazdı: Halbuki cemiyet-i beşeriye sabit ve muayyen ba-zı şeylere muhtaçtır; sabit ve muayyen olan şey de işte dindir.

Beşerî kanunların tabiatı, vuku bulan hadiselerin cümlesine tabi olmalarını ve insan-ların meramları değiştiği nispette değişmelerini gerektirir; bilakis dinî kanunların tabiatı asla değişmemektir. Beşerî kanunlar “iyi” fikrine, din “daha iyi” fikrine mübtenidirler. İyinin başka hedefi olabilir, çünkü müteaddid iyiler var; fakat “daha iyi” yalnız bir ta-nedir ve binaenaleyh değişmez. Kanunları değiştirmek pekala mümkündür, çünkü onlar hakkındaki fikrimiz “iyi” olmaktan ibarettir; fakat müessesat-ı diniyye daima “en iyi” addolunur.”²⁸ En iyinin daha iyisi olmadığı için Allah’ın koyduğu yasaların değişmesi mümkün değildir.

İnsanın ihtiyaçları değişir, fakat tabiatı değişmez. Dolayısı ile insanın tabiatı ile ilgi-li olan yasalar da değişmez. Allah’ın koyduğu değişmez yasalardan hareketle insanın de-ğişen ihtiyaçları için, asr-ı saadet göz önüne alınarak yeni hükümler konur. Gelişmeyi, bu değişmeyen esaslar üzerinde yapılan çalışmalar sağlar. Allah “ipliğini sağlamca eğir-dikten sonra bozan kadın gibi olmayın”²⁹ buyurarak boş yere, bozmak için, yapılan ça-

²² Kur’an, 2/Bakara, 211.

²³ Kur’an, 10/Yunus, 64.

²⁴ Kur’an, 33/Ahzap, 62.

²⁵ Kur’an, 48/Feth, 23.

²⁶ Kur’an, 17/İsra, 77.

²⁷ Kur’an, 10/Yunus, 15.

²⁸ Montesquieu, *Ruhu'l-Kavanin*, cilt II, çev. Hüseyin Nâzım, İst.1339, s.111.

²⁹ Kur’an, 16/Nahl, 92.

İşmayı cahillik kabul etmektedir. Dolayısıyla Allah'ın koyduğu hükümlerde bir geçicilik ve değişirlik kabul etmek Allah'ı bilgisiz ve cahil kabul etmek olacağından O'nu inkara eşit sayılacaktır. Kur'an-ı Kerim için bir tarihsellik düşünmek, Kur'an-ı inkar etmek demektir. Allah koyduğu hükümleri, geleceği ve gaybı bilemeyen cahil bir insanın koyduğu geçici yasaymış gibi kabul etmek, onları inkara eşittir.

Akıl, bir peygamber değil Allah'ın insana lutfettiği bir yetenektir, insan için sorumluluk kaynağıdır. Akıl beş duyu verileriyle çalışır ve daima sınırlıdır. Gözün her şeyi görmediği, burnun her kokuyu alamadığı, kulağın her sesi işitemediği gibi, akıl da her şeyi bilemez. Akıl daima kabul ettiği iki öncülden hareketle bir sonuca ulaşır. Eğer öncüller yanlışsa, aklın verdiği hüküm de yanlış olur. Allah'ın koyduğu hükümlerde, ilkelerde yanlışlık söz konusu olamaz. Eğer akıl, metafizik alanda doğru hüküm verecekse vahyi esas almaya mecburdur. Zira Kur'an'ın kendisi kalp gözüdür. Bu göz işin içine girmedikçe, metafizik sahada ilerlenemez. Bu husus Kur'an'da şöyle ifade ediliyor: "Bu (Kur'an) insanlar için kalp gözleridir. Kesin olarak inanan bir kavim için de hidayettir, rahmettir."³⁰ "Gerçekten size Rabbinizden basiretler (kalp gözü) geldi. Artık kim kalp gözüyle görürse kendi lehine, kim de körlük ederse kendi aleyhine olur. Çünkü bu hususta ben sizin üzerinize muhafız değilim."³¹

İnsanı diğer canlılardan ayıran en büyük özellik olan aklın görevi "nübüvveti tasdiğe delâlette bulunmak, kendinin, nübüvvet gözüyle idrâk edemediğini kabul etmektir. O bizim elimizden tutar ve bizi (...) nübüvveti teslim eder. Aklın hududu ve sınırı buraya kadardır."³² Allah'a kulluk edebilmek için O'nun emirlerini kesin bir vahiyle almak ihtiyacımız vardır. Bütün insanların vahye sahip olmadığını kesin olarak görüyoruz, bu nedenle peygambere ihtiyacımızın olduğunu kabul etmek zorundayız. "Hakikatte Peygambersiz bir din mümkün değildir. (...) Hak dinin menşei Peygamberliktir. (...)

İnsan akli, mutlak hakikati ihata edemediği için, bütün ilâhî hakikatleri kendisinden çıkarmaya kalkışır, küstahlık etmiş olur. (...) Akıl mutlak hakkın bütün hududunu çizemez. Fakat akıl demek, mutlak hakkın, mutlak muhalden ayrıldığı hududu bilmek demektir."³³ Bu sınırlı olan akıl ile Vahiy çalıştığı zaman, daima yanlışlığı imkansız vahiy esas alınır, akıl hatasını ona göre düzeltir. Akıl, Allah değildir. Akıl, sosyal fiziğin değişmeyen ilkeleri olan vahyi anlayıp açıklamak için Allah'ın insan cinsine bahşettiği son derece önemli bir yetidir. Gazâlî'nin ifadesiyle "nasıl işitme duygusu renkleri, görme duygusu sesleri anlamaktan âcizse, aklın ötesinde kalan haller de akıl ile idrâk edilemez."³⁴

Hıristiyan dünyasında Peygamberlik olmadığı için Peygamberlik felsefesi yapılmı-

³⁰ Kur'an, 45/Casiye, 20.

³¹ Kur'an, 6/En'am, 104.

³² Gazâlî, *Dalâletten Hidayete*, çev. Doç. Dr. Ahmet Suphi Furat, İst. 1978, s. 83.

³³ Paul Janet - Gabriel Seailles, a.g.e., s. XLII.

³⁴ Gazâlî, a.g.e., s. 89.

maktadır. Hıristiyan dünyasında Allah'ın varlığı felsefesinin konusu oluyor. Peygamberlik için içine girdirilmiyor. Oysa Peygamberlik de felsefenin konusu olmalıdır. Din felsefesindeki bu önemli noksanlığı Müslüman düşünürler gidermek zorundadır. Bunun için de akli Peygamber kabul etmek değil, peygamberliğin felsefi olarak akıl ile ortaya konulması gerekir. Önce Peygamberlik hususunda Allah'ın neler buyurduğunu kısmen de olsa belirtmek önemlidir:

“Andolsun ki Allah, inananlara âyetlerini okuyan, onları arıtan, onlara kitap ve hikmeti öğreten, kendilerinden bir peygamber göndermekle iyilikte bulunmuştur. Halbuki onlar önceleri apaçık bir sapıklıkta idiler.”³⁵ “Biz hangi peygamberi gönderdikse, sırf Allah'ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar nefislerine zulmettikleri zaman, sana gelseler de, Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dileselerdi, peygamber de kendileri için af dilemiş olsaydı, hiç şüphesiz Allah'ı, tevbelerini çok çok kabul edici ve son derece esirgeyici bulacaklardı.”³⁶ “Kim peygambere itaat ederse şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse; ey habibim biz seni onlara muhafız olarak göndermedik.”³⁷ “Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, bu gibi kimseler, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle, iyilerle birlikte dirler. Onlar sa ne güzel arkadaşlırlar.”³⁸ “Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamberine ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin; Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanan mü'minler iseniz. Bu, hem daha hayırlı hem de netice itibarıyla daha güzeldir.”³⁹ “Ey iman edenler, Allah'a itaat edin ve peygambere itaat edin de amellerinizi heder etmeyin.”⁴⁰ “Ey iman edenler Allah ve Resulünün önüne geçmeyin. Allah'tan korkun, çünkü Allah, işitendir, bilendir.”⁴¹ “Gerçekten Allah'ın Resulünde sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzulayanlar ve Allah'ı çok zikredenler için (takip edecekleri) pek güzel bir örnek vardır.”⁴² “...Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, o gerçekten büyük bir kurtuluşa ermiştir.”⁴³ “Allah'ın Resülü ne getirmişse onu alınız, sizi neden men etmişse ondan da sakının.”⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'de, Peygamberimiz ve peygamberlikle ilgili 428 civarında ayet bulunmaktadır. Allah'ın son derece önem verdiği bir makamı hiçe sayarak akli onun yerine geçirmeye çalışmak ancak deistlikle açıklanabilir. Bilindiği gibi deizmin sonu da ateizme varır.

³⁵ Kur'an, 3/Alî İmran, 164.

³⁶ Kur'an, 4/Nisa, 64.

³⁷ Kur'an, 4/Nisa, 80.

³⁸ Kur'an, 4/Nisa, 69.

³⁹ Kur'an, 4/Nisa, 59.

⁴⁰ Kur'an, 47/Muhammet, 33.

⁴¹ Kur'an, 49/Hucurat, 1.

⁴² Kur'an, 33/Ahzâp, 21.

⁴³ Kur'an, 33/Ahzâp, 71.

⁴⁴ Kur'an, 59/Haşr, 7.

İslâm düşüncesinde felsefe desteğini dinde bulduğu için kısa zamanda gelişmiştir. "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilmişse şüphesiz ona çok hayır verilmiş demektir. Bunu akıl sahiplerinden başkası düşünemez."⁴⁵ Müslüman filozof bu ayette geçen imtiyaza sahip olabilmek için bütün çaba ve gücünü kullanmıştır. "İnsan için ancak çalıştığı için karşılığı vardır"⁴⁶ ilkesi gereğince de büyük Müslüman filozof ve düşünürler yetişmiştir. Böylece İslâm düşüncesi aydınlığını tüm dünyaya saçmıştır. Kindî (796-866), Farabi (872-950), İbn Sina (980-1037), Gazâlî (1508-1111) ve İbn Rüşd (1126-1198) gibi Müslüman filozoflar, felsefe sahasında önemli eserler vererek İslâm ve dünya düşüncesine çok büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Gazâlî'nin, İslâm düşüncesini durdurduğu söylentisi tamamen gerçek dışıdır. Gazâlî, orijinal düşünür olmak için çalışmış ve her Müslüman düşünürün orijinal olmasını istediği için ilmî ölçüler getirmiş, bu ölçüleri göze alamayan düşünürler bir bakıma Gazâlî'yi suçlamıştır. Oysa Gazâlî, felsefeyle uğraşmayı farz kabul ediyor ve şöyle diyor: "Yakinen anladım ki bir bilimde, o sahadaki en âlim kimsenin seviyesine gelip de onu aşacak derecede, o ilme vakıf olmayan kimse, herhangi bir bozukluğa muttâlî olamaz. İnsan ancak bu şartlar altında iddia ettiği eksikliklerde haklı olabilir. Ben İslâm âlimleri içinde inayet ve himmetini buna teksif etmiş olan birini görmedim. (...) Nihayet anladım ki, mezhebi anlamadan ve künhüne varmadan reddetmek, karanlığa taş atmaktır."⁴⁷

Bu fikri savunan bir insanın felsefeye değil, tembelliğe, bilgiçlik taslamaya, dedikodu üretmeye düşmanlığı olabilir. Kur'an ve sünneti esas aldığı için Gazâlî'nin düşüncesi durdurduğunu iddia etmek, bir bakıma Kur'an ve sünnet düşmanlığı yapmaktır. Bu tutum ise haçlı zihniyetinin bariz bir vasfıdır.

Felsefenin İslâm düşüncesindeki rolünü belirleyen açık ifadeler Kâtip Çelebi (1609-1657)'nin şu sözleridir: "Felsefe ve hikmet ilimleri, İslâmın fethinden sonra Osmanlı Devletinin orta devrelerine kadar Anadolu'da da faydalı oldu. (...) Gerileme devri başlayınca, bazı müftülerin, felsefeyi tedrisattan kaldırıp, onun yerine **Hidaye** ve **Ekmel** derslerini koymaları sebebiyle ilimlerin rüzgarı durdu. İlimler bütünüyle yok oldu."⁴⁸

Kâtip Çelebinin belirttiği husus çok önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Osmanlı Medreselerinde Tefsir, fıkıh, hadis, kelâm akaid ve hatta Mantık dersleri kalkmamıştı. Kaldırılan sadece felsefe dersleriydi. Felsefenin tedrisattan kalkmasıyla medreselerdeki ilmin duraklaması, felsefenin İslâm düşüncesindeki önemini yeterince ortaya koymaktadır.

Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942)'a göre çeşitli ilimlerin toplumsal kıymetini verebilecek şey felsefî çalışmadır. "Felsefî içtihadın dinî içtihad ile mutlak tesanüdü de umu-

⁴⁵ Kur'an, 2/Bakara, 269.

⁴⁶ Kur'an, 53/Necm, 39.

⁴⁷ Gazâlî, a.g.e., s.47.

⁴⁸ Kâtip Çelebi, *Kesf-ü-Zunun an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünun*, cilt I, İst. 1971, s.680.

mî hayatın nizam ve ahengini temin eder.⁴⁹ (...) Çok zaman olur ki, ciddî ve saf avamın bazı hadiselerden hissettikleri neticeleri münevver sayılan havas, ruhlarındaki nifak ves-vesesinden dolayı hissedemezler. Bu yüzden, havasın dine hakiki bir aşkla sarılması lâzım gelir ki, bu aşk ve sarılma sayesinde, havas arasındaki zıddiyetler çekici anlaşmalara dönüşsün ve toplumun selâmet ve saadeti devam edebilsin. Bu ise ilim ve fenler ile felsefenin; felsefe ile dinin karşılıklı emniyeti sayesinde husule gelir.”⁵⁰

Görüldüğü gibi toplumun kurtuluş ve saadeti, aydınların hakîki bir aşkla dine sarılmalarına, felsefenin bilimlerde ve dinde gereken rolünü oynamasına bağlayan Elmalılı şöyle bir değerlendirme yapıyor: “İlimde ve felsefede asıl iş, birbirinden farklı malumatı yığmak değil, o malumatlar arasındaki münasebetleri tensik ederek mutlak bir çoğunluğa varmak demektir. (...) Fakat bir meslek kitabında bu gayeye ermek için bütün felsefe tarihini de bilmek iktiza eder.”⁵¹

Buraya kadar vermeye çalıştığımız hususlar felsefenin İslâm düşüncesindeki rolünü, kısmen de olsa aydınlatmaya yeter gibi görünüyor. Bununla beraber, konumuz gereği gelenek (örf, âdet) hakkında az da olsa bazı bilgiler vermeye çalışmak, gelenek ve yenileşme bakımından uygun olacaktır. Gelenek (tradition) kelimesine lügat açısından bakalım:

Paul Foulquié’ye göre **gelenek**:

A-Primitif anlamda, Hukukta ve dinî törenlerdeki usul ve sırada, varlığını sürdüren şey.

B-Somut anlamda: (Özellikle ahlâkî veya ruhî düzende): Hatıralar, örfler, inançlar gibi kuşaktan kuşağa açıklanan veya aktarılan şey.⁵²

André Lalande (1867-1963)’a göre **gelenek**:

A-Orijinal ve aktif anlamda iletirme.

B-(Büyük veya küçük) bir toplumda, ve özellikle bir dinde, ister sözle, ister yazı ile, isterse davranış biçimiyle olsun canlı bir şekilde iletilmiş olan şeydir.⁵³

Armand Cuvillier’e göre **gelenek**: Örfler, kurumlar, inançlar, hatıraların vs. sosyal hayata, sözle yazıyla veya fiillerle iletilmesidir.⁵⁴

İsmail Fennî (1855-1946)’ye göre **gelenek**: “Rivayet, nakil, hadis-i me’sur, sünnet, taklit, haber, anane.”⁵⁵

Bedia Akarsu’ya göre **gelenekçilik**: “1- Geleneklere aşırı değer verme eğilimi. 2- Eskimiş olana, alışkanlıklara, eski inanışlara yakınlık duyan yaşama tutumu. 3-(Özel an-

⁴⁹ Paul Janet, Gabriel Séailles, a.g.e., s.XXXIV.

⁵⁰ A.g.e., s.XXXV.

⁵¹ A.g.e., s.XXXIII.

⁵² Paul Foulquié, a.g.e., s.733.

⁵³ André Lalande, *Vocabulaire Technique et Critique de la philosophie*, Paris 1980, s.1140.

⁵⁴ Armand Cuvillier, *Nouveau Vocabulaire Philosophique*, Paris 1970, s.188.

⁵⁵ İsmail Fennî, *Lugatçe-i Felsefe*, İstanbul, 1341, s.719.

lamda) 19. yüzyılda Fransa'da Katolik bilginlerce (Banald de Maistre v.b.) Aydın-
lama'ya karşı geliştirilen, doğruluğun genellikle, özellikle kilise geleneğiyle
bilinebileceğini öne süren öğretidir.⁵⁶

Ömer Nasuhî Bilmen'e göre geleneğin eş anlamlısı olan **örf** ve **âdetin** tanımları şöy-
ledir: Örf, akılların tanıklığı ile meşhur olup tabii olarak kabul edilen herhangi güzel bir
şeydir. Her tarafta geçerli olup, ortaya koyanı belli olmazsa buna "umûmî örf", sadece
bir bölgeye mahsus ve belli bir gruba ait olursa "özel örf" ismini alır.

Âdet, "nefislerde müstakir, selim tabiatlarca makbul olan mütekerrir umurdan ibaret-
tir. Örf ile müteradif gibidir. Âdete "teamül" de denir."⁵⁷

Çeşitli tanımlarını vermeye çalıştığımız gelenek adı altında, Kur'an ve sünnet hedef-
leniyorsa geleneğin değiştirilmesi Müslüman toplumları yıkar. Fakat gelenekle Kur'an
ve sünnetin dışındaki insan kaynaklı görüşler hedefleniyorsa burada değişiklik yapılır,
eski, kötü bir şeyse, Kur'an ve sünnete, insan aklına muhalif bir şeyse yıkılıp yerine
yenisi kurulur. Eskiye eski olduğu için değil kötü olduğu için atmak; yeniye de yeni ol-
duğu için değil iyi olduğu için almak, takip edilmesi gereken güzel bir ilkedir. El-
malılı'nın ifadesiyle: "Her ilmin bir nakilciliği, birde akılcılığı vardır. Ne nakil ilimleri
akıl hissesinden müstağni, ne de akıl ilimleri nakilden varestedir. **Terakkî**, geçmişteki
kıymetlerden müstağni olmak değil, onları yeni değişiklikler ve keşiflerle daha
mütekâmil kıymetlere ulaştırmaktır. Başka bir deyişle geçmişlerin servetine geleceklerin
servetini zammeyemektir."⁵⁸

Görüldüğü gibi gelişmek için geçmişin, bizi biz yapan değerlerini yıkmak değil, bu
değerlere, günün bilim ve tekniğinden yararlanarak aynı doğrultuda ilaveler yapmak
esastır. Fizik âlemindeki Allah'ın müsaade ettiği müddetçe değişmeyen tabii yasalar ol-
madan günümüz tekniği nasıl gelişemezse; bu âleme tabii yasaları koyan Allah'ın koy-
duğu değişmeyen metafizik ve sosyal ilkeler olmadıkça insanlık, huzur, refah, saadet ve
mutluluğa ulaşamaz.

Résumé

Le rôle de la philosophie dans la pensée islamique

La pensée enveloppe tous les phénomènes de l'esprit. Elle est un raisonnement ou
une chaîne de raisonnements. Sans la pensée on ne comprend pas le sens de l'unité
d'Allah, de sa volonté, de sa connaissance, de sa sagesse, de se ressusciter, de la force et
de la omnipotence d'Allah. Si la pensée se déroule dans la mesure de Coran et de
Tradition, elle prend le nom de la pensée islamique.

⁵⁶ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara 199, s. 81.

⁵⁷ Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İslahat-ı Fikriyye Kamusu*, C.1, İstanbul 1967, s. 17.

⁵⁸ Paul Janet-Gabriel Seailles, a.g.e., s. XXXIII.

La religion d'Islam ordonne de penser et de faire éloge de la sagesse. Dans l'un des versets concernant la pensée, Allah dit: "... Tirez-en Leçon ô vous doués de clairvoyance!" (Haşr:2). Allah fait éloge de la sagesse comme celui: "Allah donne la sagesse à qui il veut. Or, à qui conque la sagesse est donnée, un grand bien est donné. (Mais) ne s'amendent que ceux doués d'esprit." (Baqara: 269; Régis Blachère, Le Coran, Paris 1956, p.72).

Les grands penseurs musulmans, comme Kindî, Farâbî, Avicenne, Gazâlî et Averroès, qui reçoivent pour essence ces versets ont montré un succès excellent en philosophie. Avec ces philosophes musulmans la pensée Islamique a vécu son âge d'or. D'après Katip Çelebi, avec la suppression de la philosophie dans les écoles islamiques, la science a été supprimée complètement dans le monde musulman.